

BOLESŁAW PRUS – LALKA

Powieść dojrzałego realizmu stanowi rozrachunek Prusa z ideologią pozytywizmu. Jest też powieścią panoramiczną, a więc ukazującą społeczeństwo w jego szerokiej płaszczyźnie społecznej i historycznej.

czas akcji: lata 1878-1879

miejsce akcji: Warszawa, Zastawek, Paryż

najważniejsi bohaterowie: Stanisław Wokulski, Ignacy Rzecki, Izabela Łęcka

STRESZCZENIE

Przebieg zdarzeń wątku głównego Prus skonstruował jak w dramacie. Rozdział I, w którym „w *renomowanej jadłodajni*” plotkują o Wokulskim i losach firmy „J. Mincel i S. Wokulski” pan Deklewski, fabrykant powozów, radca Węgrowicz i agent Szprot, stanowi swoistą ekspozycję, w której pisarz wprowadza czytelnika w powieściowe realia. Główny bohater pojawia się dopiero w rozdziale IV, ale niemal natychmiast, już z pierwszej rozmowy z Rzeckim, poznajemy jego charakter i motywy działania. Stanisław Wokulski pochodził ze zubożałej szlachty, jego ojciec utracił majątek rodzinny i aby go odzyskać, ciągle się procesował. Stanisław szybko się usamodzielniał, sam w winiarni Hopfera zarabiał na swe utrzymanie, a potem studiował w Szkole Głównej. Wybuch powstania styczniowego przerwał jego dotychczasowe życie i zmienił je bezpowrotnie. Za udział w narodowym zrywie Wokulski został zesłany na Syberię (Irkuck), gdzie poznał wielu ciekawych ludzi. Zafascynowany nadal przyrodznawstwem, badał przyrodę dalekowschodnią. Gdy w 1870 r. powrócił do Warszawy, musiał od nowa zbudować swój świat. Pomógł mu wówczas przyjaciel z dawnych czasów - Ignacy Rzecki. Dzięki jego protekcji Stanisław otrzymał posadę w sklepie Mincla. Po śmierci właściciela Wokulski ożenił się z wdową po nim - Małgorzatą, a wkrótce sam został wdowcem z pokaźnym majątkiem. Ten spadek po żonie pozwolił Wokulskiemu na rozwijanie działalności handlowej. Spokojny tryb życia 45-letniego Stanisława, pogrążonego w smutku po stracie małżonki, przerwała jedna wizyta w teatrze. Zobaczył tam pannę Izabelę Łęcką i zakochał się w niej bez pamięci. Chcąc się do niej zbliżyć i poznać ją, musiał znaleźć sposób na nawiązanie kontaktów z obcym mu środowiskiem arystokratycznym. Jedyną przepustką do tego świata był duży majątek, więc Wokulski postanowił wzbogacić się na dostawach dla wojska i w tym celu wyjechał za granicę (wojna rosyjsko-turecka 1877).

Będąc bardzo zamożnym człowiekiem, wykupił weksle ojca Izabeli, nabył wyprawowy serwis i srebra panny Izabeli, wspomagał ochronkę prowadzoną przez ciotkę panny Łęckiej. Kupił powóz i konie, uczył się angielskiego, dał hojny datek na cele charytatywne w czasie wielkopiątkowej kwesty. Odnosił także sukcesy handlowe, rozbudował sklep, miał plany stworzenia spółki do handlu ze Wschodem z kapitałami arystokratów, co pozwoliło mu dostać się do salonów warszawskich. Rozwijał też działalność filantropijną, pomagając furmanowi Wysockiemu, jego bratu i panie lekkich obyczajów - Marii, którą umieścił u magdalenek, a potem wyposażył, by mogła zacząć uczciwe życie. Coraz częściej bywa w salonach, jest przyjmowany przez arystokratów i wszędzie spotyka pannę Izabelę. Wreszcie kupuje kamienicę Łęckich. Sukcesy majątkowe niestety nie idą w parze z powodzeniem Wokulskiego jako adoratora. Bohater znosi kolejne dowody lekceważenia ze strony ukochanej, uważającej go za zwykłego kupca. Rozczarowany Stanisław wyjeżdża wreszcie do Paryża.

Pogrążony w depresji Wokulski zastanawia się nad źródłami swych sercowych niepowodzeń. Wini za nie romantyczną literaturę (poezje Mickiewicza), które ukształtowały jego sposób widzenia ukochanej kobiety jako istoty wyidealizowanej. Mrocznej atmosfery cierpienia niefortunnego bohatera nie rozjaśniają nawet obrazy pięknego dziewiętnastowiecznego Paryża. Dla Wokulskiego nie mają także znaczenia sukcesy finansowe. Jedyne zainteresowanie wzbudza w nim kontakt z kontrowersyjnym naukowcem - prof. Geistem prowadzącym badania nad metalem lżejszym od powietrza. Wyraźny jest też kontrast pomiędzy stanem psychicznym Stacha a rozwojem wypadków związanych z jego życiem zawodowym. Jednak otrzymawszy od Prezesowej zaproszenie, nie waha się i jedzie do Zasławka, aby spotkać tam Izabelę.

Pobyt w sielankowej scenerii lasów i ruin daje Wokulskiemu nadzieję na przychyłność Izabeli. Powrót do Warszawy jest początkiem pasma sukcesów towarzyskich bohatera w arystokratycznych salonach już jako oficjalnego narzeczonego panny Łęckiej. Niestety przeżywa on także rozczarowania wywołane salonową kokieteryą Izabeli, wciąż otoczonej wielbicielami. Kontrastową wobec panny Łęckiej postacią kobiecą jest Helena Stawska - piękna, mądra, wartościowa, która zmaga się z przeciwnościami losu, zarabiając na utrzymanie rodziny.

Powodem kolejnego kryzysu w związku Wokulskiego i Izabeli jest podsłuchana w pociągu (analogia do sceny z końca tomu I) rozmowa Łęckiej ze Starskim, co prowadzi do zerwania narzeczeństwa. Wreszcie pojawia się scena, w której, podobnie jak na początku, radca Węgrowicz i agent Szprot plotkują, tym razem u łóżka chorego Rzeckiego, na temat Wokulskiego.

Po nieudanej próbie samobójczej Wokulski popada w depresję i mimo zabiegów pani Wąsowskiej - nie chce pogodzić się z Izabelą, waha się pomiędzy pragnieniem unicestwienia a potrzebą działania i w końcu znika w tajemniczych okolicznościach. Plotki mówiły, że zrozpaczony wysadził się w ruinach zamku w Zasławiu, inni uważali, że wyjechał do Paryża, aby oddać się nauce i współpracować z prof. Geistem.

GŁÓWNE WĄTKI POWIEŚCI

Lalka jest utworem wielowątkowym i wielopłaszczyznowym. Najważniejsze spośród wątków powieści to:

- wątek romansowy (Izabela i Wokulski) i związany z nim wątek psychologiczny;
- obraz społeczeństwa polskiego w XIX-wiecznej Warszawie;
- wątek historyczny (wyznaczony przez *Pamiętnik starego subiekta*; Rzecki powraca do Wiosny Ludów, wspomina o powstaniu styczniowym, w którym brali udział Wokulski i Szlangbaum);
- rozliczenie się z ideologią romantyczną i pozytywistyczną;
- próba odpowiedzi na pytanie o drogi rozwojowe Polski po klęsce powstania styczniowego i nieudanym programie odbudowy potęgi kraju na drodze pozytywistycznej pracy u podstaw i pracy organicznej.

NARRACJA W *LALCE*

narrator trzecioosobowy, odautorski	narrator pierwszoosobowy, stary subiekt Rzecki
obiektywizm	subiektywizm
wszechwiedza	wiedza o wydarzeniach, których sam był świadkiem
opowiadający o bieżących wydarzeniach	często wraca do przeszłości (mit Napoleona, obraz dawnej Warszawy, czasy Wiosny Ludów)

Oprócz tego w powieści pojawiają się, dopuszczone na tych samych prawach, głosy bohaterów powieściowych. Jest to tzw. **powieść wielogłosowa**. Monologi i dialogi bohaterów są traktowane na równi z wypowiedziami narratora. Wszystkie one przenikają się, tworząc zróżnicowany obraz świata i człowieka.

LALKA JAKO POWIEŚĆ PANORAMICZNA

Lalka jest powieścią panoramiczną, w której autor zaprezentował bohatera zbiorowego - mieszkańców Warszawy, ukazał wszystkie grupy społeczne, narodowościowe, wreszcie ugrupowania polityczne.

- **Mieszkańcy Powiśla: warstwy najuboższe** - wyrobnicy, rzemieślnicy, najczęściej bez pracy i nadziei na poprawę losu. Zamieszkują nędzne rudery położone na obszarze, który stał się dla miasta wysypiskiem śmieci. Jego mieszkańcy są zdegenerowani fizycznie i moralnie. Powiśle jest siedliskiem rozpusty i zbrodni. Żyją tu ludzie nieszczęśliwi, pogrążeni w apatii, na co dzień stykający się ze śmiercią, cierpieniem, najczęściej chorzy. Jest to miejsce, z którego pochodzą **Wysocki** i **Maria**, prostytutka.
- **Mieszczanie** - są wśród nich Polacy, Niemcy i Żydzi
 - **Polacy** - reprezentowani przez **Deklewskiego** (fabrykant powozów, wytrzymały w pracy, znakomity rzemieślnik), radcę **Węgrowicza** (od dwudziestu lat jest członkiem - opiekunem Towarzystwa Dobroczynności), **Szprota** (agent handlowy), **Rzeckiego**. Wszyscy ciężko pracują, w wolnych chwilach spotykają się w jadłodajni, aby wymienić poglądy na temat sytuacji politycznej i wydarzenia warszawskie, a także porozmawiać o postaciach bardziej znanych mieszkańców miasta (np. o Wokulskim). Choć są to ludzie, którzy całe życie poświęcili pracy i powiększaniu swoich majątków, nie udało im się zgromadzić większych kapitałów. Dochody wystarczają im jedynie na drobne inwestycje i pokrywają wyłącznie rodzinne wydatki.
 - **Żydzi** - bogaci, posiadający rozległe międzynarodowe interesy i kontakty ludzie lub mniejsi kupcy, właściciele sklepików, składów itp. Są grupą bardzo jednolitą i solidarną. Trzymają się razem i skłonni są sobie pomagać. Są wśród nich ludzie przywiązani do tradycji i obyczajów, i tacy, którzy z nich zrezygnowali, ale nie przyjęli chrztu w obawie przed odrzuceniem ich przez Polaków i Żydów, wreszcie tacy, którzy przyjęli wiarę chrześcijańską. Większość czuje się Polakami. Przyjaciół Wokulskiego, **Henryk Szlangbaum**, brał udział w powstaniu styczniowym, był zesłany na Syberię, wykazał się piękną patriotyczną postawą. Również **Szuman** uważa, że Warszawa jest jego prawdziwym domem. To agnostyk, sceptyk, badacz, naukowiec i racjonalista, dla którego różnice narodowościowe właściwie nie istnieją. Żydzi także ciężko pracują, a że mają niewątpliwie **zdolności handlowe**, ich majątki są

większe niż majątki Polaków. Głównie to ma się im za złe, mimo że nawet arystokracja jest u nich zadłużona (łęcki). Prus na kartach *Lalki* podjął ważny dla pozytywistów problem **asymilacji Żydów** (włączenia się w społeczeństwo polskie) oraz kwestię szerzącego się wśród Polaków **antysemityzmu**.

- **Niemcy** - właśnie po przedstawicielu tej nacji, dzięki małżeństwu z Małgorzatą, wdową po Janie Minclu, Wokulski odziedziczył sklep i majątek (który potem znacznie powiększył). Pierwszy z właścicieli, **Jan Mincel**, nie mówił jeszcze poprawnie po polsku, a prowadzenie sklepu zamieniał w codzienny, surowo przestrzegany rytuał. Uczył swoich pracowników uczciwości i oszczędności, Rzecki nazywa go „*ojcem i nauczycielem swoich praktykantów*”. Synowie Mincla, **Jan i Franc**, coraz bardziej wtapiali się w społeczność Polaków. Rodzina Minclów to w powieści ideał rodziny kupieckiej, wszyscy poświęcają się pracy w sklepie, wraz z subiektami tworzą jedną wielką rodzinę, są rzetelnymi fachowcami, dumnymi ze swego zawodu i efektów swej pracy. Są **skrupulatni, oszczędni, systematyczni**, a to zalety, których owocem jest majątek pozwalający dostatnio żyć.
- **Inteligencja** - warstwa ludzi wykształconych, którzy intelektualnymi umiejętnościami próbują zarobić na swoje utrzymanie. Niestety, zdolności i rzetelna wiedza nie mogą tego zapewnić: **pani Stawska**, która daje lekcje gry na fortepianie, ledwie może zarobić na utrzymanie córki i matki, a **studenci**, mieszkający w kamienicy kupionej przez Wokulskiego, żyją w skrajnej nędzy. Ich sylwetki mają w powieści rysy tragikomiczne. Z uporem się kształcą, mimo że ich sytuacja jest bardzo trudna, są pełni fantazji, skorzy do żartów, ale mają też poczucie beznadziejności, braku możliwości poprawy.
- **Arystokracja** - to sfera, do której niegdyś należały bogate, potężne rody szlacheckie. Prus przedstawia ją już jako zbiorowisko majątkowych i moralnych bankrutów, ludzi zakłamanych, nieuczciwych, zadłużonych, a przy tym rozrzutnych. Ludzi, którzy uważając się za lepszych, z pogardą traktują przedstawicieli niższych warstw społecznych, nawet jeśli pożyczają od nich pieniądze lub wręcz są na ich utrzymaniu (stosunek Łęckiego do Wokulskiego). Pozytywną bohaterką z tej sfery jest **prezesowa Zasławska** - starsza, ale umiejąca się znaleźć w nowej sytuacji kobieta, która rozumie i stara się wcielać w życie pozytywistyczne ideały. Pozostali: **Łęccy, Krzeszowscy, książę, Starski** budzą antypatię. Jest to klasa zdegenerowana, zwyrodniała. Tworzy zamkniętą kastę, do której oficjalnie wzbrania dostępu przedstawicielom innych stanów. W rzeczywistości arystokraci utrzymują liczne kontakty ze środowiskiem Żydów, bogatszych mieszczan, a nawet z reprezentantami warszawskiego półświatka (pani Meliton, Mraczewski). Arystokracja wyrzekła się jakichkolwiek zasad, nie uznaje prostych, szczerych uczuć, takich jak przyjaźń, miłość. Żyje niemoralnie, akceptując małżeństwa przypominające kontrakt finansowe i tolerując przygodne romanse.

TYTUŁ

a) wieloznaczny, metaforyczny

- pusta choć piękna Izabela Łęcka jako „salonowa lalka”
- S. Wokulski w rękach Izabeli jako bezwolna marionetka
- człowiek jako lalka w teatrze świata, poruszana przez innych ludzi lub siły wyższe (los, Boga, historię itp.). Widać to w scenie zabawy kukiełkami I. Rzeckiego (*topos thealrum mundi*)

b) dosłowność

- lalka to ulubiona zabawka Heluni Stawskiej, obiekt domniemanej kradzieży (wg Krzeszowskiej), główny dowód w procesie sądowym

WOKULSKI - ROMANTYK I POZYTYWISTA

Wokulski jako romantyk	Wokulski jako pozytywista
- walka w powstaniu o niepodległość kraju i wolność jego obywateli, zsyłka i gotowość do poświęceń - uczucie do Izabeli: idealizacja obiektu uczuć - miłość nieszczęśliwa, która doprowadziłaby do samobójstwa (werterycki wzorzec) - wrażliwość, subtelność, skłonność do wielkich przełomów uczuciowych, depresji, załamania, doświadczenie „bólu świata” - zdolność do przełamywania własnych słabości, duma, ambicja, niezłomność - tajemniczość, niejednoznaczność, dynamiczność	- praca podstawową wartością i wyznacznikiem użyteczności człowieka - pomoc ubogim - praca u podstaw - współpraca z arystokracją, spółka handlowa - praca organiczna - scjentyzm, fascynacja nauką, postępek, techniką, chęć poszerzania swojej wiedzy; tolerancja wobec postaw i przekonań innych ludzi - racjonalizm, trzeźwość ocen (z wyjątkiem osoby Izabeli), umiejętność kalkulacji, przewidywania, energiczność, umiejętność pomnażania majątku, który ma stanowić: pomoc dla Łęckich, pomoc dla ubogich, wreszcie dla Geista i Ochockiego